

УДК 316.614-053.6:364-78

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/30.212551>**Ірина КАРПОВА,***orcid.org/0000-0003-2939-0551**кандидат педагогічних наук, доцент,**доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права**Національного університету «Чернігівська політехніка»**(Чернігів, Україна) irina.karpova.1962@ukr.net*

ОСВІТНЬО-ВИХОВНА РОЛЬ УЧАСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКИХ ПРОЄКТІВ ДЛЯ ВРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ

У статті досліджується важливість громадянського виховання студентської молоді та її підготовки до активної громадської діяльності через участь у соціальних проєктах. Розкривається суть соціальної активності молоді, формування та розвитку її професійної та громадянської компетентності. На основі соціологічних досліджень визначаються причини пасивності й низької соціальної мобільності молоді, що не дозволяють їй повною мірою реалізувати свій лідерський і особистісний потенціал. У статті акцентовано увагу на ролі викладачів закладів вищої освіти у формуванні соціальних і людських цінностей студентської молоді, її психологічної підготовки для допомоги вразливим верствам населення. Дослідження обґрунтовує важливість освітньо-виховного аспекту під час формування громадської свідомості студентської молоді. Під час розкриття та вивчення змісту основних форм залучення студентської молоді до реалізації громадських проєктів визначено соціальні й особистісні ефекти від цієї діяльності. Встановлено, що без нових форм і методів, адекватних сучасному розвитку інформаційного глобалізованого світу, залучення молоді до реалізації громадських проєктів стає майже неможливим, а тому викладачі мають опановувати як прогресивні інформаційні технології, так і нові форми роботи з молоддю на засадах поваги, культурного й професійного детермінізму.

Розгляд ефективних форм і методів залучення студентів до проєктної діяльності проводиться на прикладі їх багаторічної участі в реалізації громадських і соціально значущих проєктів на базі Чернігівського національного технологічного університету.

Студентська молодь є майбутньою інтелектуальною та професійною елітою, становлення якої неможливе як без фахових, так і без психологічних, соціальних компетенцій, що своєю чергою потребує розвитку її громадянської активності під час участі в різноманітних соціальних проєктах.

Ключові слова: *активність молоді, вразливі верстви населення, громадські проєкти, громадянське виховання, соціальна мобільність, студентська молодь.*

Ірина КАРПОВА,*orcid.org/0000-0003-2939-0551**Candidate of Sciences in Pedagogy,**Associate Professor at the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional Law**Chernihiv Polytechnic National University**(Chernihiv, Ukraine) irina.karpova.1962@ukr.net*

EDUCATIONAL AND FORMATIVE ROLE OF THE STUDENT YOUTH ENGAGEMENT IN IMPLEMENTATION OF SOCIAL PROJECTS FOR VULNERABLE GROUPS OF POPULATION

The paper presents the study of the importance of civic education of the student youth and getting them prepared to civic activism through engagement in social projects. The essence of social activism of the youth, formation and development of their professional or civic competence has been revealed. Based on sociological researches, the reasons of passivity and low social mobility of the youth, which do not allow them to fully unlock their leader and personal potential, have been determined. The paper highlights the role of educators of higher educational institutions in formation of social and human values in the student youth, their psychological training in assisting vulnerable groups of population. The research substantiates the importance of educational and formative aspect of the process of civic awareness formation in the student youth. While determining and studying the content of main forms of the student youth engagement in implementation of social projects, social and personal effects of such activity have been identified. It has been established that in the absence of new forms and methods adequate to the today's development of the informational globalized world, engagement of the youth in implementation of social projects becomes almost impossible, and therefore, the educators have to master advanced information technologies, as well as new forms of work with the youth on principles of respect, cultural, and professional determinism.

The efficient forms and methods of engaging students in project activity have been considered using case study of the years long activity of civil-society and socially important projects implementation, the activity held in the Chernihiv National University of Technology.

The student youth is the future intellectual and professional elite, formation of which is impossible without development of professional, psychological, and social competencies, that, in its turn, requiring development of their civic activism in course of their engagement in various social projects.

Key words: *activism of the youth, vulnerable groups of population, social projects, civic education, social mobility, student youth.*

Постановка проблеми. Розбудова демократичної незалежної України неможлива без участі в цьому процесі такої особливої соціально-демографічної групи, як студентська молодь. Завдяки своїй динамічності й мобільності вона завжди ставала локомотивом прогресивних змін і перетворень у суспільстві. Сучасній студентській молоді притаманна інформаційна мобільність, незаангажованість, суспільна чутливість, громадянський оптимізм, але певною мірою і соціальна пасивність і розгубленість, що підтверджується багатьма соціологічними дослідженнями. Доведено, що саме в стінах закладів вищої освіти студенти набувають почуття громадянськості через отримання знань щодо держави, своїх прав та обов'язків як громадянина, активної участі в житті навчального закладу, заходах громадських організацій, різноманітних студентських об'єднань, студентському самоврядуванні, соціальних проєктах, волонтерстві тощо.

Важливо виховувати в студентській молоді суспільну чутливість і небайдужість до проблем соціуму, особливо вразливих верств населення. Значну роль у цьому процесі мають відігравати викладачі, які все активніше долучаються до соціально-значущих проблем через проєктну діяльність на місцевому рівні. Тому дослідження форм, методів, особливостей залучення студентської молоді до організації та реалізації локальних громадських проєктів, що формують у них громадянську свідомість, професійні компетентності, потребу в громадській діяльності для власної самореалізації, є актуальними й необхідними для оперативної відповіді на глобальні, національні й місцеві суспільні виклики.

Аналіз досліджень. Питанням розвитку активності молоді в цілому й студентства зокрема приділяють постійну увагу українські й закордонні науковці й практики, які досліджують це явище через призму філософських, психологічних, соціокультурних, політико-правових, соціологічних, соціально-економічних та освітньо-виховних підходів.

У філософській площині знаковими є дослідження Л. Архангельського, В. Водоп'янова, В. Горділова, Г. Зикова, І. Кона, А. Коробейнікова, А. Міхеєва, В. Овчиннікової, В. Ушакова, І. Хрис-

тової та інших. Розкривають специфічні особливості соціальної активності Є. Ануфрієв, О. Белих, О. Ключова, Р. Косолапова, О. Куценко, М. Лукашевич, В. Піддубний, М. Руткевич, Ю. Саєнко, В. Скурагівський, В. Смірнова, В. Судаков, А. Старшинова, М. Туленков та інші; особливості розвитку соціальної активності студентської молоді представлені в працях Л. Антілогової, Є. Мануйлова й інших; соціологічний розріз соціальної активності наявний у роботах О. Валуйського, Н. Венедиктової, Я. Левченко, А. Норець, О. Олійника, М. Яковенко й інших. Значним здобутком педагогічної науки є фундаментальні дослідження розвитку соціальної активності науковців Ш. Амонашвілі, Я. Корчака, В. Сухомлинського й інших, а психологічні проблеми виховання молоді людини й громадянина представлені в працях Л. Божович, А. Ковальова, О. Леонтєва, А. Петровського, С. Рубінштейна й інших.

У вузчому розумінні поняття «громадська активність» досліджується Д. Акімовим, Т. Безверхою, М. Боришевським, С. Рябовою, М. Головатим, Л. Корінною, Т. Саврасовою-В'юн та іншими.

Для розкриття соціальної активності молоді доцільно використовувати інтеграційний підхід – поєднання досягнень вітчизняної та західної наукових шкіл, що найповніше дозволить встановити специфічні особливості процесу становлення громадянськості й соціальної активності студентської молоді. Проте в інформаційному глобалізованому світі принципи й методи дослідження розвитку соціальної активності студентської молоді потребують постійного оновлення та удосконалення, а в освітньо-виховному процесі вони стають першочерговою задачею.

Мета статті. Розкриття теоретико-методологічних засад формування соціальної активності в студентській молоді, визначення ефективних освітньо-виховних підходів для формування та посилення їхньої мотивації до громадської активності й усталення громадянськості через залучення до реалізації громадських проєктів.

Виклад основного матеріалу. Соціально-педагогічне дослідження змісту, складових та особливостей формування та розвитку соціальної активності студентської молоді потребує

релевантних аналітичних і соціологічних досліджень. Це питання розглядають багато наукових шкіл у всьому світі на основі філософських, педагогічних, соціальних, психологічних, управлінських, економічних, правових і глобалізаційних підходів. Розбудова незалежної демократичної України змінила стереотипи мислення, поведінкові моделі й ціннісні установки декількох поколінь, серед яких молодь відіграє пріоритетне значення під час дослідження соціуму в транзитній країні.

Насамперед для досягнення мети нашого дослідження необхідно визначитися з такими поняттями, як «активність особистості», «соціальна активність», «громадянська активність», «громадянськість», «молодь» і «студентська молодь».

В Енциклопедії сучасної України активність особистості розглядається через призму активного ставлення людини до світу, спроможності здійснювати суспільно важливі перетворення завдяки освоєнню суспільно-історичного досвіду людства, проявляти активну життєву позицію та відстоювати свої погляди й цінності (ЕСУ, 2020). Соціальна активність визначається як спосіб життєдіяльності особистості або групи, свідомо спрямованість діяльності й поведінки в умовах динамічності зовнішнього середовища, прояв соціальних ініціатив та участь у розв'язанні соціальних питань завдяки взаємодії з іншими соціальними суб'єктами в різноманітні способи (ЕСУ, 2020).

Громадська активність, на думку Т. Саврасової-В'юн, розглядається як ставлення людини до життя суспільства в дії, її суспільно корисній діяльності, участі в громадських рухах, у зміні наявних і створенні нових форм соціального життя (Саврасова-В'юн, 2011: 32). Громадська активність дозволяє людині впливати на життя соціуму, водночас задовольняючи не тільки власні потреби й інтереси, але й інтереси окремих груп та об'єднань, до яких вона причетна, надаючи користь суспільству відповідно до своїх морально-етичних принципів. У громадській активності О. Лісовець виділяє чотири компоненти: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-оцінювальний і поведінковий (Лісовець, 2012: 19).

Маємо зазначити, що ряд вчених розглядають громадську активність як одну з форм соціальної активності, що є цілком доречним (Ципко, 2016: 189). Громадянськість особистості – це системна властивість, що інтегрує суспільно значущі якості, які вона отримує в процесі своєї життєдіяльності – взаємодії з іншими, регуляції поведінки, самоактуалізації та самореалізації (Чернуха, 2017: 23). Підвалинами громадянськості виступає моральна

й правова культура людини, яка своєю чергою характеризується почуттям власної гідності, внутрішньою свободою особистості, дисциплінованістю, повагою та довірою до інших громадян і до державної влади. Тобто громадянин є особистістю, що виконує свої обов'язки, гармонійно поєднуючи патріотичні, національні й інтернаціональні почуття (Гончаренко, 2011: 75).

Визначенню поняття «молодь» притаманні еволюційні зміни. Так, В. Лісовський у 1968 р. надає йому таке значення: покоління людей, які проходять стадію соціалізації, засвоюють освітні, професійні, культурні й інші соціальні функції. І. Кон надав терміну подальшого розвитку, визначаючи молодь як соціально-демографічну групу зі своїми віковими характеристиками, особливостями соціального положення, що зумовлюють соціально-психологічні властивості, які детерміновані соціально-історичною природою, суспільним устроєм, культурою та притаманними певному суспільству закономірностями соціалізації (Лісовський, 1996: 268).

Студентська молодь розглядається багатьма науковцями як окрема суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота, яка визначається специфічними фізіологічними, психологічними, культурно-освітніми, когнітивними властивостями, що неухильно розвиваються та сприяють самовираженню її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей (Крисюк, 2009: 230).

Важливо відзначити, що соціалізація студентської молоді відбувається в певному середовищі, яке характеризується системою соціально-психологічних умов, якість яких впливає на отримання соціального досвіду, засвоєння певних норм, властивих суспільству цінностей, способу життя. За таких умов молодь знаходить своє покликання, обирає способи самовираження, самопізнання, самоусвідомлення, самовдосконалення, самореалізації.

Студента як людину певного віку і як особистість можна розглядати в трьох вимірах:

- соціальному – належності студента до певної соціальної (академічної) групи, що проявляється через виконання ним функцій майбутнього фахівця;
- психологічному – поєднанні психічних процесів, станів і певних властивостей особистості (характер, темперамент, спрямованість, здібності), що впливають на прояв психічних процесів і психічних станів;
- біологічному – поєднанні в особі типу нервової діяльності, будови аналізаторів, безумовних рефлексів, соматичного типу, психомоторики,

фізичного стану тощо (Винославська, 2005: 68).

Важливість студентського періоду полягає в розвитку його основних соціогенних особистісних потенцій, а саме: формуванні професійних, світоглядних і громадських якостей майбутнього фахівця; розвитку професійних здібностей як передумови подальшої самостійної професійної творчої діяльності; становленні інтелекту й стабілізації рис характеру; перетворенні мотивації та всієї системи ціннісних орієнтацій; формуванні соціальних цінностей у зв'язку з професіоналізацією. Тобто, навчання у вищому навчальному закладі є важливим етапом соціалізації студента як особистості (Виноградова, 2007: 153).

Роль закладів вищої освіти в успішній соціалізації студента полягає в створенні відповідних умов – максимальному включенні його в розвивальні ситуації, активувальне середовище, створенні можливостей для відкритості під час спілкування та навчання, правильного проживання нового досвіду, здатності до адекватної самооцінки й аналізу, рефлексії своїх переживань і саморегуляції діяльності. Тому налаштування освітнього процесу має бути динамічним, адекватним викликам часу, містити постійну зміну форм і методів навчання та залучення студентської молоді до соціальної активності.

Регулярні соціологічні опитування на предмет громадянської, соціальної та політичної активності молоді показує її низький рівень. Так, за результатами соціологічного опитування «Молодь України – 2017» тільки 9,3% молодих людей постійно стежать за політичним життям в Україні й 22,4% відстежує головні події в політичному житті країни, а майже третина молоді (32,1%) вказує про відсутність інтересу до політичних процесів в Україні. Серед головних чинників «аполітичності» сучасної молоді виступають: недовіра політикам і владі (48%), зневіра щодо важливості своєї громадянської позиції (30,1%) та низька самооцінка власної політичної культури (23,6%).

Водночас громадянська активність сучасної молоді більшою мірою реалізована в облаштуванні простору своїх населених пунктів (31,3%) та організації суспільного життя у своїй спільноті (12,2%). Також 44,3% молоді готова долучитися до громадських колективних ініціатив і 8% молоді готова особисто взяти на себе ініціативу з організації громадських ініціатив у житті свого міста/селища/села/ області/вулиці/будинку. Попри це, значна частина молодих людей не відчуває себе здатними впливати на ті події та процеси, що відбуваються нині в країні (48%), а також у населеному пункті, в якому вони мешкають (30,3%).

Найбільша довіра в молоді проявляється до волонтерських організацій та об'єднань, релігійних установ та організацій, Європейського Союзу, громадських об'єднань і місцевих органів влади (Молодь України, 2007: 64).

Результати соціологічних опитувань засвідчують про необхідність інтенсифікувати інформаційно-просвітницьку роботу з молоддю для формування в неї необхідних знань та утвердження у власних силах щодо змін у країні й впливу на прийняття рішень у населених пунктах, де вони проживають. Викладачам необхідно активно залучати й мотивувати студентську молодь до різних форм активності у вищих навчальних закладах і до реалізації соціально-значущих проєктів.

Прикладом такої роботи є інноваційна діяльність у Чернігівському національному технологічному університеті, викладачі якого активно долучені до конкурсів громадських проєктів та їх реалізації. Так, у 2017 р. і 2018 р. реалізовано громадські проєкти Бюджету участі м. Чернігова «Культурно-просвітницький центр для внутрішньо переміщених осіб «Наша сила в єдності», а у 2020 р. – «Культурно-просвітницький центр для вразливих верств населення «Наша сила в єдності». Реалізація цих проєктів потребувала залучення студентської молоді для організаційної, комунікаційної та технічної допомоги. Особливо значущу допомогу надали студенти під час проведення двох соціологічних опитувань серед мешканців Чернігова різних вікових груп на предмет встановлення відношення чернігівців до внутрішніх переселенців та оцінки внутрішньопереміщеними особами своїх проблем, становища й самовідчуття під час проживання в чернігівській громаді.

Важливим виховним моментом цієї участі стало усвідомлення студентами проблем і почуттів внутрішніх переселенців, прояву розуміння та співчуття. З іншого боку, студенти ознайомилися з технологією проведення соціологічних опитувань та обробки даних, що надалі буде корисним в їхній професійній діяльності. Залучення студентів до організації та безпосередньої участі (внутрішньопереміщені особи, зі складними життєвими умовами, матеріально малозабезпечені) у фокус-групах, метою яких було оцінка учасниками свого майнового й фінансового положення, рівня задоволення своїм життям у гендерному розрізі, також надала їм певних балів до своєї професійної компетенції.

Студенти надавали вагому організаційну, комунікаційну й інформаційну допомогу під час організації та проведення різноманітних майстер-класів, тренінгів, круглих столів, культурних

і туристично-екскурсійних заходів для дорослих і дітей внутрішньопереміщених осіб і вразливих верств населення. Особливо корисною для студентів була практика спілкування та робота з дітьми внутрішніх переселенців. Завдяки їй вони опанували азами педагогічної та виховної майстерності.

Іншим цікавим проектом, що реалізується в Чернігівському національному технологічному університеті із залученням для його реалізації багатьох студентів різних спеціальностей, є «Голос жінки має силу-2019» та «Програма з відновлення миру і діалогу для внутрішньопереміщених жінок «Голос жінки має силу 2020» для встановлення в суспільстві гендерної рівності як важливої умови сталого розвитку країни. Цінність цього проекту для студентської молоді полягає в можливості їх безпосередньої участі в різноманітних школах з блогерства, відеоблогерства, лідерства, розв'язання конфліктів, тренінгів, семінарів, загальноміських заходів тощо. Школи блогерства надають студентам неоціненні знання щодо ведення власних блогів, де вони можуть проявити свою громадянську позицію.

Під час участі в тренінгах студенти опановують інтерактивні соціальні ігри, що є інструментом усвідомлення суспільних проблем за короткий проміжок часу (наприклад, гендерних стереотипів і нерівності під час гри «Бути жінкою» або «Переселенська плутанина»), а іноді й долучитися до безпосередньої розробки таких ігор. Невіддільною частиною реалізації проектів є й участь студентської молоді в організації, розробці й реалізації різноманітних флешмобів на соціальну тематику, що формує в них відчуття громадянськості й патріотизму. Залучаються студенти й до екологічних кампаній, і до програм щодо здорового способу життя, і до патріотичних акцій і сімейних цінностей. Безперечно, це сприяє формуванню громадянських цінностей у студентської молоді, соціальної активності й надає значного доповнення до розвитку їхніх фахових компетенцій як майбутніх фахівців.

Розвиток студентської молоді через участь у реалізації різноманітних проектів відбувається майже в кожному навчальному закладі, що є важливим чинником у формуванні їхньої соціальної активності. Маємо відзначити інтенсифікацію конкурсних проектів не тільки зі сторони міжнародних грантодавців, але й національних соціальних інвесторів. Проекти Бюджетів участі на рівні областей і міст дозволяють максимально влучно розв'язувати їхні локальні проблеми, де участь студентської молоді неоцінена. Важливим виховним моментом проектної діяльності є формування в студентської молоді почуття громадянськості, мотивації до безоплатної допомоги через волонтерство й усталених громадянських ідеалів.

Висновки. На основі проведеного дослідження щодо освітньо-виховної ролі участі студентської молоді в реалізації громадських проектів різного спрямування, в тому числі й вразливих верств населення, можна зробити такі висновки:

- участь молоді в громадських проектах підвищує їхню соціальну активність і громадянськість, формує здібності емпатії та надає ряд фахових компетенцій;

- панівна роль у залученні студентів до проектної діяльності належить викладачам вищих навчальних закладів, їхній власній активності, компетентності й сучасності.

Тому для підвищення ефективності залучення студентської молоді до соціальної активності й участі в проектній діяльності необхідно:

- здійснювати систематичну інформаційно-просвітницьку роботу зі студентами для формування активної соціальної та громадянської позиції;

- неухильно підвищувати рівень науково-методичної та інноваційної викладацької підготовки викладачів закладів вищої освіти для тісної громадської роботи зі студентами;

- постійно вдосконалювати педагогічні технології залучення студентів до соціально-громадської та проектної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виноградова В. Є. Проблеми соціалізації студентської молоді. Соціальна психологія. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2007. С. 150–154.
2. Винославська О. В. Психологічні особливості студентської групи. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 7. С. 65–70.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / за ред. С. В. Головка. Київ, 1997. 206 с.
4. Енциклопедія сучасної України. URL: http://www.esu.com.ua/search_articles.php (дата звернення: 09.06.2020).
5. Крисюк Г. Я. Психологічні особливості соціалізації студентської молоді. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ* / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2009. Т. 10. Ч. 1. С. 229–238.
6. Лісовець О. В. Дослідження громадської активності сучасної студентської молоді. *Наукові записки Ніжинського університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин : НДУ, 2012. Вип. 2. С. 18–22.
7. Молодь України – 2017. Результати соціологічного дослідження. Тернопіль : ТОВ «Терно-граф», 2017. 72 с.

8. Саврасова-В'юн Т. О. Наукові підходи щодо вивчення феномена громадянської активності. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Sup/2011.pdf (дата звернення: 11.06.2020).
9. Социология молодежи / под ред. проф. В. Т. Лисовского. Санкт-Петербург : СПбГУ, 1996. 460 с.
10. Ципко С. Ю. Громадська активність студентської молоді: проблематика соціологічного аналізу. *Релігія та Соціум*. 2016. № 3–4. С. 89–197.
11. Чернуха Н. М. Інтеграція виховних соціальних впливів суспільства у формуванні громадянськості учнівської молоді : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ, 2007. 45 с.

REFERENCES

1. Vynogradova V. E. Problemy sotsializatsii studentskoi molodi [Problems of socialization of student youth]. Kyiv: Ukrainian Center of Political Science. 2007. Pp. 150–154 [in Ukrainian].
2. Vynoslavskaya O. V. Psikhologichni osoblyvosti studentskoi hrupy [Psychological features of the student group]. Applied Psychology and Social Work. Kyiv : IPU, 2005. Nr. 7. Pp. 65–70 [in Ukrainian].
3. Honcharenko S. U. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk. [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid. 2011. 206 p. [in Ukrainian].
4. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of modern Ukraine]. Retrieved from http://www.esu.com.ua/search_articles.php [in Ukrainian].
5. Krysiuk H. Ya. Psikhologichni osoblyvosti sotsializatsii studentskoi molodi [Psychological features of socialization of student youth]. Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psikhologii. Kyiv, 2009. T. 10. Ch. 1. 620 p. [in Ukrainian].
6. Lisovets O. V. Doslidzhennia hromadskoi aktyvnosti suchasnoi studentskoi molodi [Research of social activity of modern student youth]. Naukovi zapysky Nizhynskoho universytetu. Psychological and pedagogical sciences. Nizhyn. 2012, Nr 2. Pp. 18–22 [in Ukrainian].
7. Molod Ukrainy – 2017 [Youth of Ukraine – 2017]. Rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia, Ternopil: TOV “Ternohraf”, 2017. 72 p. [in Ukrainian].
8. Savrasova-Viun T. O. Naukovi pidkhody shchodo vyvchennia fenomena hromadianskoi aktyvnosti [Scientific approaches to the study of the phenomenon of civic activity]. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Sup/2011.pdf [in Ukrainian].
9. Sotsyolohiia molodezhy [Sociology of youth] Pod red. prof. V. T. Lysovskoho. St. Petersburg : St. Petersburg University. 1996. 460 p. [in Russian].
10. Tsytko S. Yu. Hromadska aktyvnist studentskoi molodi: problematyka sotsiolohichnoho analizu [Public activity of student youth: issues of sociological analysis], Religion and Society. 2016, Nr 3–4 (23–24). Pp. 89–197 [in Ukrainian].
11. Chernukha N. M. Intehratsiia vykhovnykh sotsialnykh vplyviv suspilstva u formuvanni hromadianskosti uchnivskoi molodi [Integration of educational social influences of society in the formation of citizenship of student youth]. (Candidate's thesis). Luhansk : Luhansk State University. 2007. 45 p. [in Ukrainian].